

**ФОНД РІДКІСНИХ ВИДАНЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ
(НА ПРИКЛАДІ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ПРИКАРПАТСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА)**

Олейник С. В., Стрихар І. Я.

Наукова бібліотека
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті описано найважливіші рідкісні видання, які зберігаються в Науковій бібліотеці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, визначено напрями науково-дослідної роботи по вивченню та дослідженню фонду рідкісних і цінних видань.

Ключові слова: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Наукова бібліотека, рідкісні видання, книжкові знаки, колекції.

Виникнення відділу рідкісних видань і рукописів визначає певний етап в історії кожної бібліотеки, є результатом планомірної роботи з формування колекцій пам'яток друку та писемності і, безумовно, свідчить про наявність та розвиток науково-дослідницького напрямку в її діяльності. Безцінні фоліанти промовляють до нас мовою століть про різноманітні проблеми культурної, соціальної, політичної історії суспільства. Тому важливим завданням бібліотек є, власне, створення спеціалізованих фондів книжкових пам'яток, їх наукове опрацювання, забезпечення збереження та раціональної доступності для наукових і просвітницьких цілей.

Одне із завдань Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника – забезпечити вивчення та збереження рідкісних книг. Колекція рідкісних видань належить до важливих складових фонду бібліотеки, яка має свою історію. Найбільшого розмаху процес комплектування рідкісних і цінних фондів набув в Україні в 60–80-х роках ХХ ст. Формування нашого фонду теж припадає на цей період, хоча деякі видання надходили в 40-і – 50-і роки. У 1970 році на засіданні вченої ради тодішнього Івано-Франківського педагогічного інституту прийнято рішення про створення Фонду рідкісної книги. Було проведено важливу роботу з опрацювання списків літератури ХІХ–ХХ ст., надісланих з інших бібліотек (як книгообмін) із різних міст

колишнього Радянського Союзу (Москви, Ленінграда, Одеси, Харкова, Києва). Наші працівники мали можливість відвідати інші бібліотеки, ознайомитися з фондами рідкісної літератури та відібрати ті видання, які мали цінність для користувачів нашого регіону. Величезний внесок у цю роботу зробив професор В. Т. Полек, який тоді займав посаду завідувача відділу бібліографії бібліотеки Педагогічного інституту. Він тривалий час працював з обмінними фондами бібліотек міст Львова, Ленінграда, Москви, Одеси, Києва, Миколаїва та ін.

Крім книгообміну з іншими бібліотеками, було переглянуто фонд основного книгозберігання нашої бібліотеки з метою відбору видань XIX–XX ст. (цей процес продовжується і нині). Раніше цей фонд називався «Література до 1917 року». Однак визначення рідкісності та цінності видань не може бути єдиним і однозначним довічно. Це поняття історичне, тому зазнає постійних змін у процесі розширення й трансформації історичних знань та світогляду [1]. Згодом було вирішено розширити хронологічні рамки і зібрати літературу, видану до 1939 року. Пізніше, враховуючи «Інструкцію про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання» [2], що була затверджена наказом Міністерства культури і мистецтв у 2001 році, хронологічні рамки розширено до 1945 року. Обов'язковим при відборі книг було врахування додаткового критерію – національно-територіального. Відтак, з огляду на історичні події, коли українські книги переслідувала влада тих держав, до складу яких входила Західна Україна, особливу увагу працівників бібліотеки було спрямовано на пошук та вивчення видань, які публікувались на цій території у XIX та на поч. XX ст.

Робота з фондом рідкісних видань у бібліотеці була розпочата в 1985 році, коли бібліотека отримала нове приміщення та з'явилась можливість виділити окрему кімнату для збереження унікальних видань. Усе ж детальне вивчення змісту вказаного фонду розпочалося лишень у 2005 році, із застосуванням у бібліотеці автоматизованої бібліотечної інформаційної системи (УФД/Бібліотека). Першим кроком у цьому напрямку стало затвердження науково-методичною радою бібліотеки «Положення про організацію, зберігання та використання фонду рідкісних видань у Науковій бібліотеці ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”» та «Інструкції про порядок обслуговування користувачів документами з фонду рідкісних видань Наукової бібліотеки ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”».

Нині фонд «Рідкісних видань» налічує 4.819 примірників книг і періодичних видань з усіх галузей знань українською та іноземними мовами і охоплює період з 1769 року до

1945 року. Внаслідок багатолітньої роботи сформовано такі тематичні групи видань:

- видання до 1917 року – 1589 примірників;
- видання 1918-1939 років – 1594 примірника;
- видання 1940-1945 років – 575 примірників;
- прижиттєві видання українських письменників – 40 примірників;
- періодичні видання – 22 назви, 1368 примірників;
- видання іноземними мовами – 197 примірників.

Кожні зібрання рідкісних книг унікальні. Історико-культурне і суспільне значення цих документів надзвичайно важливе, оскільки вони підвищують науковий потенціал всього книжкового фонду бібліотеки. Найдавнішими виданнями нашого фонду є «Повсднєныхъ дворцовыхъ времени государей царей и великихъ князей Михайла Федоровича и Олексея Михайловича записок» (М., 1769); Милтон Д. Возвращенный рай (М., 1785); Жуковскій В. Стихотворенія (Санктпетербургъ, 1849). Серед раритетів - «Приручный словарь славено-польскій», виданий 1830 року, Львівським Ставропігійським братством, одним із найбільш культурних центрів православ'я в Західній Україні.

Багатоаспектною та досить чисельною є колекція прижиттєвих видань українських письменників: Ольги Кобилянської (Новелі. – К., 1925); Михайла Коцюбинського (У грішний світ. – Львів, 1905), (Дебют. – Санктпетербургъ, 1911); Анатагела Кримського (Лаговський Андрій. – Львів, 1905) і (В народ! (Побрехенька без тенденції). – Львів, 1892); Пантелеймона Куліша (Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 року. – Львів, 1882); Івана Франка (Мойсей. – Львів, 1905) та інших.

Особливою прикметою нашого фонду є відбір та збереження документів краєзнавчого напрямку. І цей «місцевий характер» особливо цінний для людей, котрі цікавляться історією краю. У спеціальній колекції можна побачити видання, присвячені історії та культурі Галичини, публікації літературознавців, мовознавців, як приклад: Матеріяли до культурної історії Галицької Руси XVIII і XIX віку (Львів, 1902); Матеріяли до української етнології. – Т. XV (Львів, 1912), Т. XIX–XX. (Львів, 1919); Галицький літературно-науковий вістник. – Т. IV. 3 книжка (Львів, 1898); Галицький літературно-науковий вістник. – Т. II. 3 книжка (червень) (Львів, 1898); Шараневичъ. И. Памятники галицко-русской старины въ изображеніяхъ. – Ч. I. (Львовъ, 1886); Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. XIX в. (Львів, 1917).

Ім'я Романа Гнатовича Заклинського, уродженця с. Маріямпіль Галицького району Івано-Франківської області, багатьом відоме. Це український письменник, історик,

етнограф, педагог, мемуарист, культурно-просвітницький діяч, член-засновник Руського Товариства Педагогічного, секретар Головної управи «Рідної школи», бібліотекар «Просвіти» у Львові. У 1905 році він домігся відкриття в Станіславові української гімназії. Як літературознавець був дослідником творчості Ю. Федьковича, автором споминів про нього. Першодрук цього тексту зберігається в нашій бібліотеці: Спомини про Федьковича / зібрав Роман Заклинский. – Львів : Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1901.

Надзвичайно цікаві й прижиттєві видання відомих галицьких мовознавців Якова Головацького «Грамматика Руского Языка. – Ч. 6» (Львовъ, 1849) та Івана Верхратського – автора наукових праць з української діалектології й лексикології.

У бібліотеці зберігається унікальне, на наш погляд, видання творів письменника і перекладача, українського католицького священника, прадіда головнокомандувача УПА Романа Шухевича – Осипа Шухевича «Переводи і наслідованя Осипа Шухевича з портретом і житєписом автора» (Львів, 1883). Збірка була видана посмертно його сином Володимиром Шухевичем.

Особливо хотілося б відзначити прижиттєві публікації Василя Стефаника. У 1898 році на сторінках «Літературно-наукового вісника» вперше опубліковано його «Фотографії з життя», «Засіданє», «З міста йдучи», «Вечірня година». Наступного року у цьому ж виданні було надруковано оповідання «Камінний хрест», присвячене темі еміграції (Літературно-науковий вістник. – Т. VI. Річник II. – Львів, 1899). Наразі йде робота щодо збору та формуванню матеріалів до електронної колекції «Василь Стефаник: життя та творчість».

Заслуговують на увагу періодичні видання, що зберігаються у фонді. Неабияку наукову та бібліографічну цінність нині складають перш за все українські часописи, які видавали різні культурно-освітні товариства. На жаль, вони тривалий час не були доступними для наших користувачів, бо не мали відповідного бібліографічного розкриття. Першою спробою наукового опрацювання журналів працівниками нашої бібліотеки стали бібліографічні покажчики змісту часописів, зокрема, «Записок Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка», журналу «Кіевская старина»; часописів «Україна», «Червоний шлях», «Літературно-наукового вісника», «Етнографічного вісника». Описуючи матеріали часописів кінця XIX – поч. XX ст., укладачі дотримувались правописних норм, що існували тоді, тобто орфографію часописів збережено. Для зручності користування у кожному покажчику складено довідковий апарат, куди входять покажчик томів, які є у фондах бібліотеки, хронологічний та іменний покажчики. Імена подані за алфавітом,

навпроти – нумерація, що відповідає порядковому номеру публікації в журналі. Після змісту кожного числа журналу є інвентарний номер, за яким здійснюється пошук часопису в фонді.

Кожна книга рідкісного фонду Наукової бібліотеки неповторна і заслуговує на окрему увагу й вивчення. З наданням бібліотеці статусу наукової інституції та з метою поглибленого вивчення змісту фонду була затверджена тема науково-прикладного дослідження: «Фонд рідкісної книги Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: його проблематика та бібліографія», в рамках якої здійснюється наукове опрацювання, дослідження і розкриття цінних колекцій та зібрань.

Нині розпочато роботу щодо паспортизації видань цього фонду. Опираючись на досвід інших бібліотек, ми розробили свій бланк паспорта, де міститься повна інформація про документ – від інвентарного номера до опису фізичного стану видання. Ця робота надає можливість контролювати збереженість видання та використання його користувачами бібліотеки [3].

В процесі паспортизації виникла необхідність створення картотеки книжкових знаків, які роблять книгу рідкісною, особливою та відрізняє її від інших екземплярів. Виявлення та розпізнання власницьких записів і позначок на книзі є одним із напрямів наукової роботи працівників бібліотеки. Виявлено декілька екслібрисів, які належали відомим бібліофілам, колекціонерам та меценатам. Скажімо, Баздирев Володимир Мартинович – одеський землевласник, володів великою колекцією книг, позначених екслібрисами; крім цього, на деяких книгах були печатки з прізвищем власника [4]. Варто згадати також екслібрис Вульфа Ігнатія Владисловича, відомого одеського колекціонера, який зберіг чудові зразки живопису, зброї та книг. Їх відомо загалом 30 варіантів. Серія ярликів Вульфа на кожен літеру алфавіту – явище унікальне й до нині не зауважено у світовій практиці. Ярлик підбирався до першої літери прізвища автора або назви книги, а далі йшов відповідний номер. За кількістю номерів встановлено, що бібліотека колекціонера нараховувала 5–8 тисяч томів, переважно художня та історична література [5].

Прикладом екслібрисів, що належали установі, можна вважати позначки «Бібліотеки Азіатського департаменту», «Бібліотеки “Всемирной литературы”», «Бібліотеки Центрального Педагогического музея», «Бібліотеки Т-ва Д. П. Котляревського» та ін.

На особливу увагу заслуговує вивчення автографів на книгах. Зокрема, під час опрацювання фонду виявлено декілька книг із особистої колекції Пашницького Василя Михайловича – педагога, краєзнавця, книголюбця, магістра філософії, доктора, засновника

і першого директора Станіславської обласної державної бібліотеки (тепер Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка).

Певним підсумком наукового опрацювання видань фонду буде створення електронного каталогу «Книжкові знаки фонду рідкісної книги Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» й низки окремих тематичних колекцій, зокрема, колекції книг з автографами.

Робота з книжковими пам'ятками дуже цікава та захоплююча. Водночас вона потребує знань не тільки з бібліотекознавства та бібліографії, а й із книгознавства, мистецтвознавства та поліграфії. Будь-яке цінне книжкове зібрання стане мертвою скарбницею, якщо зосереджені в ньому багатства не будуть доступні читачеві. Варто пам'ятати, що кожна книжка – це джерело для нових досліджень, і наше завдання – їх зберегти для наступних поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – К. : НБУВ, 2004. – 644 с.
2. Інструкція про порядок відбору цінних, рідкісних документів та колекцій (зібрань) з бібліотечних фондів до Державного реєстру Національного культурного надбання України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1027-01>.
3. Лазарева О., Ніколенко Л. Паспортизація стародруків, рідкісних і цінних видань як один із шляхів розв'язання проблеми їхнього збереження // Бібл. планета. – 2006. – № 3. – С. 17–18.
4. Одесский краевед: блок отдела краеведческой литературы и библиографии Одесской областной универсальной библиотеки им. М. Грушевского [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kraevedodessa.blogspot.com/2015/04/blog-post.html>.
5. Ижик Л. В. Книжные знаки одесских библиофилов: монографическое исследование / Ижик Л. В. // Одесская нац. науч. биб-ка им. М. Горького. – Одесса, 2013. – 131 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://catalog.odnb.odessa.ua/ONNB_ec/NashiVid/sNaykVidan/301894.pdf